

חבל נחלתו

אמנם בערוך השלחן [סי' קכ"ד ס"ב] כתב בבי"ד הן לתובע והן לנתבע⁷.
שהמנהג עתה להעמיד מורשים לטעון

סימן עא

"זאת אשת רעהו לא טימא
שלא ירד לאומנות חברו"
[סנהדרין פ"א ע"א]

ירידה לאומנות חברו

שאלה

ד. אומנותו בכך.
הסוג הראשון והשני נובעים ממקרה
בגמ' [קידושין נ"ט ע"א] באחד שהיה מהפך
בקרקע לקנותה ובא חברו וקנה אותה
לפניו. ובו מסיקים הפוסקים שאם המדובר
בזכיה מן ההפקר או בזכיה במציאה הדבר
מותר לגמרי והרי הזוכה זריז ונשכר¹.
אולם אם המדובר במקח או שכירות
וכד' זהו הסוג השני: הנקרא מהפך בחורה
– הזוכה-החוטף נקרא רשע. ונתנו חכמים
דוגמא לכך עני המהפך בחררה (עוגה קטנה)
ובא אחר ונטלה נקרא רשע. מסביר ר"י
הזקן: "שרוצה לקנותה או שישתכר עם בעל
הבית כדי שיתפרנס, ובא אחר ועשה מה
שהוא היה משתדל לעשות עם בעל הבית זה
נקרא רשע ומיהו אין מוציאין אותה מידו".
היינו אף שנקרא רשע שיורד לחיי חברו אין

האם מותר לסוכן ביטוח לגשת ללקוחות
של סוכן מתחרה ולהציע את תכניות
הביטוח שלו כדי שהלקוח יפסיק את
ביטוחו אצל הסוכן האחר ויעבור לבטח
דרכו, בידיעה שהללו לקוחות של חברה
אחרת, והאם יש הבדל בין אם ניגש מתוך
ידיעה לניגש מחוסר ידיעה?

תשובה

המהרש"ל בתשובותיו [סי' ל"ז] ובספרו "ים
של שלמה" [קידושין פ"ג סי' ב'] דן בנושא
של השגות גבול מסוג זה ובונה סולם של
ארבע מדרגות.
היש"ש [ים של שלמה] מכנה אותן כך: א.
הפקר ומציאה. ב. מהפך בחררה. ג. טירחא.

ענין המורשה שמותר בתובע ולא בנתבע⁷. ולפי דבריו טעם נוסף לאסור טוען שיטען בצד משלחו.
הערת הרב יעקב אריאל: עיין מאמרו של הר"ב ליפקין בסיני על עריכת דין במשפט התורה.

1. הובאה כאן מסקנת המחלוקת שבין רש"י לר"ת. לרש"י אף בהפקר ומציאה הזוכה מאחר המהפך
בקניה נקרא רשע. אולם לפי ר"ת בהפקר ובמציאה אין הוא רשע. מפני שאין לזוכה אפשרות
לזכות בדבר בכל מקום. לעומת מכר ושכירות וכד' שאומרים לזוכה לך וחפש לך מקום אחר
להשתכר בו ואל תקפח זכויות חברך. והכריעו הפוסקים כר"ת.

חבל נחלתו

מוציאים את הקניה או השכירות מידי בבית דין².

ההבדל בין הסוג הראשון לשני הוא שבסוג הראשון אי אפשר להשיג חפץ או עסק כדוגמת אותו שהראשון התחיל להפך בו, וע"כ אין השני שבא לזכות רשע ולא הגנו על זכויותיו של הראשון יותר מן השני. אבל בסוג השני אומרים לבא לזכות כיון שאפשר לזכות בכגון אלו במקומות אחרים טרח אף אתה במקום אחר וזכה לעצמך, ואל תרשע ותזכה במה שכבר הפך בו חברך.

הסוג השלישי החמור משני הראשונים הוא במקום שאחד טרח בגופו³ לזכות בדבר מה ובא חברו וזכה במה שהלה טרח בו. כגון עני שחובט בזיתים בראש האילן ולאחר שנפלו הזיתים בא אחר וזכה בהם [גיטין נ"ט ע"ב]. אף כאן אין מוציאים ממשיג הגבול בדיינים, אלא זהו גזל מדרבנן, והנוטל נקרא גזלן מדרבנן. ופסול לעדות מדרבנן [רמב"ם הל' עדות פ"י ה"ד].

הסביר את הדברים החתם סופר [שו"ת חו"מ סי' ע"ט]: "היכי דליכא לאשכוחי במקום אחר כי האי גוני, כגון הפקר ומציאה אע"ג דהראשון טרח בה קצת והמציא המציאה היא לא עשו בה חכמים תקנה להראשון והניחו על עיקר הדין, ומותר להשני לירד וליטול אם אין אומנות ועיקר חיות הראשון בכך. ואם יכול השני למצוא כן במקום אחר אע"ג שגם הראשון יכול למצוא כן במקום

אחר, מכיון שהיפך בה הראשון אפילו בטירחא כל דהוא רק כשכבר נגמר לו הפיסק היה השני רשע, כיון שאפשר להשני להמציא לו כן במקום אחר, חסו על הראשון טפי כי הוא קדם וזכה והוא השני רשע מדברי קבלה. וה"ה כשאומנות הראשון בכך והוא לדידיה כאלו לא מצי לאשכוחי במקום אחר".

הסוג הרביעי היותר חמור הוא היורד לאומנות חברו. ואותו חילק הי"ש לשניים. האחד: "האי בר מבואה דאוקי ריחיא ואתא בר מבואה חבריה וקמוקי גביה דינא הוא דמעכב עילויה דא"ל קא פסקת ליה לחיותי" [ב"ב כ"א ע"ב]. כלומר טוחן שיש לו טחנה במבוי שבו הוא מתגורר, ובא בן מבוי אחר ורוצה לפתוח טחנה באותו מבוי – הראשון מעכב על השני מפני שאינו בן מבואו, וכיון שהלה פתח חנות במבואו אין השני שאינו בן מבואו רשאי לבוא ולהתחרות בו.

והשני, כדוגמת דייג שפרש מצודה מול חורו של דג והדג מגיע למקום המצודה בחיפוש מזונותיו. שנחשב מזומן ביד הדייג וכאילו בא לידו. ובמקרה כזה מעכב על כל העולם שלא יפרשו מצודתם שם.

החתם סופר [שו"ת חו"מ סי' ע"ט] כתב עפ"י תשובת המשאת בנימין ועפ"י עיונו שבדין הרביעי לא רק מעכבים את השני, אלא אף מוציאים מידו בדיינים מה שהרויח בירידה לאומנות חברו מפני שזהו גזל מן התורה. ואע"פ שאלו גדרים שקבעו חכמים,

- ובהגהות מימוניות [הל' חובל ומזיק פ"ה אות] כתב: "שיש לחזן בית הכנסת להכריז עליו ברבים וכן היה מורה רבינו מאיר", היינו לפרסם שנקרא רשע, אבל אין מוציאים מידו ואינו מחוייב להחזיר, את שבא לידו בדרך זו.
- אולם אם טרח רק בממונו ובאיבוד זמנו עולה מן הי"ש שהוא נחשב על המדרגה השניה ולא על השלישית.

חבל נחלתו

מסביר החת"ס: "וכן פי' רמב"ן גבי שם שם לו חק ומשפט ושכן פי' וישם לו חק ומשפט בשכם דגבי יהושע שהוא מנהגי ישוב המדינה שמסרן הכתוב לחכמי ישראל ואין ספק דדינא דבר מבואה נשתנה בגולה מאשר היה כשישראל שרויין על אדמתן וארמון על משפטו ישב, מ"מ ניתן רשות לחכמי השי"ט לדון בין איש וגרו והם אמרו וחקקו ונעשה דין תורה וגזל דאורייתא".

שאלתנו עוסקת בלקוחות קבועים, היינו: שאדם או חברה עסקית מתפרנסים מהם בקביעות, דומים למקרה האחרון, וא"כ אסור לבוא ולגזול את לקוחותיו של חברו.

השאלה היא האם כל קשר עסקי קבוע שנוצר בין שני סוחרים, גורם לאסור על שלישי להציע את שירותיו לאחד מהם. השאלה בגלות היתה בדר"כ בכיוון של נכרי עשיר שסיפק עבודה או נטל הלוואות ברבית מישראל אחד, וישראל אחר רצה להיכנס אף הוא.

דין זה מכונה: מערופיא, והראשונים הסבירו זאת מלשון "יערוף כמטר לקחי" היינו מקור פרנסה שאדם חי ממנו. ופסק הרמ"א בשו"ע [הו"מ סי' קנ"ו ס"ה] "אדם שיש לו עכו"ם מערופיא יש מקומות שדין שאסור לאחרים לירד לחיותו ולעסוק עם העכו"ם ההוא, ויש מקומות שאין דין... כלומר ישראל שעיקר פרנסתו מגוי שאתו הוא נושא ונותן, מלוה לו, או קונה עבורו האם מותר לישראל אחר אחר להציע את אותם שירותים לנכרי ה"מערופיא". ועל כך

עונה הרמ"א שתלוי הדבר במנהג המקומות⁴.

ומסביר את הדברים המהרש"ל: "וא"כ גוי הרגיל לילך אצל יהודי אחר, בין בהלואה בין במשא ומתן, והוא 'מערופיא' שלו, והלך זה היהודי, ופייס את הגוי, עד שנתפייס לישא וליתן עמו, א"כ המקומות שדין עליו סברי שפיר דדמיא לדגים דיהבי סיידי... דהוה ליה כמאן דמטא לידיה דמי, ונמצא חברו מזיקו, ע"כ מרחיקים מצודות הדגים ושלא ירוץ למקום מצודות חברו... ואותן מקומות שאין דין עליו מדמין אותו להפקר ומציאה, כמו שפסק ר"ת דגבי הפקר ומציאה אין שייך בו דין מהפך בחררה, ואינו דומה לדגים, דמומן הוא אצלו, והוה כאילו לכדו מה שאין כן בגוי, דלמא לא ישא ויתן עוד עמו, וגם אין כאן ריוח ברור ומסוים לומר כאילו לכדו".

הבאר היטב [הו"מ סי' קנ"ו ס"ק י"ב] כתב שאין דנים עתה דין מערופיא.

וכן ניתן ללמוד מתשובה של הרשב"א המובאת בב"י [הו"מ סי' קנ"ו]: "חייט אחד רגיל אצלו עירוני אחד מכמה שנים שהוא לבדו עושה מלאכתו, ובא חייט אחר ורצה להכניס עצמו עם העירוני הזה לעשות מלאכתו בזול יותר. והראשון מתרעם עליו". והשיב: "אין בית דין מוציאין מידו שהעירוני נתן לו מדעתו, אבל מסתברא שמוחזין בידו דדמי קצת למצודת הדג כדאמרינן נב"ב כ"א ע"ב] 'שאני דגים דיהבי סייארא', הכא נמי כיון שרגיל לעשות מלאכתו ע"י זה הוי כאילו בא לידו, ועוד דכל מכר הרי הוא כבא לידו כבר... וההולך ומפתה את העכו"ם לעשות

4. ומקורו מהמרדכי בפרק שני בבבא בתרא סי' תקט"ו.

חבל נחלתו

הסוסים שהיה הראשון צריך לקנות לשר לא נקנה, וא"כ הרי זה כדבר שלא בא לעולם. ומוסיף על הדברים הסמ"ע נהו"מ סי' שפ"ו ס"ק י"ן שאף למי שסובר שקיים דין מערופיא, ההגבלה היא על מקבל העסק, אבל אם יוזם העסק רוצה לקנות יותר בזול, או להשיג את השירות יותר בזול מותר לו לחפש אחר ואין בכך השגת גבול⁵. אם נסכם סיכום ביניים לעקרונות ההתחרות העסקית ההוגנת המותרת והאסורה:

א. הניגש אל לקוחות של אחר להציע מקח דומה הוא משיג גבול ונקרא רשע, אולם מספק נראה שאין צריך להחזיר את מה שהרויח.

ב. לכתחילה אסור ולהציע שרותים במקום שאחר כבר קשור בקשר עסקי עם צרכן השרותים (ואפילו אין זה כרוך בהתרת חוזה).

ג. צרכן השירותים רשאי שלא להמשיך התקשרות עם ספק או נותן שירותים ולקנות מאחר ואין בכך ירידה לאומנות חברו וכד'.

מלאכתו כפוסק לחיותו של זה וגוערין בו ומוחזין בידו". משמעות הדברים שאסור למוכר מתחרה (אף אם אין מוציאים מידו), לגשת ללקוחות קבועים (בין של מוצרים ובין של שרותים) של מוכר אחר ולהעבירם שיקנו ממנו.

נשאלת השאלה האם גם כשהקונה ניגש למוכר אחר, האם גם אז יהיה אסור לו למכור כיון שדרכו לקנות ממוכר אחר, או שנאסרה (בגלל השגת הגבול) רק כשהמוכר הולך ללקוחות של חברו, ולא כשהקונה רוצה לקנות יותר בזול.

שאלה זאת עלתה לפני ה"חוות יאיר" [סי' מ"ב] ובה נשאל על אחד שהיה קונה סוסים לשר נכרי, ונשאר בידי סכום כסף לשם קניה. ובא אחר והביא סוסים לשר והלה נתן לו הוראה בכתב שיקח את הממון מיד הסרסור הראשון. וכאן הראשון טוען מדין "מערופיא", והשני טוען שהשר שלח אליו ולא הוא היורד לאומנות חברו. ה"חות יאיר" דחה את תביעת הראשון וטען שהשני אינו נקרא רשע, מפני שהמקח של

5. ז"ל: "מעשה אירע שבא עכו"ם ועשה מקח עם ישראל ליקח ממנו כך וכך מדות יין שרוף כל מדה בכך וכך, ונגמר המקח ביניהם כדין התגרים שמכים כף אל כף. אח"כ הלך העכו"ם אל ישראל אחר הדר בשכונתו של ישראל הראשון ורוצה לעשות עמו ג"כ מקח ולא גילה שכבר דיבר עם ישראל הראשון, והיה כונתו שאם יזיל לו ישראל השני המקח, שיקח ממנו ויניח הראשון. וישראל הראשון הרגיש בדבר שלכך הלך בבית ישראל השני, ושלח אל ישראל זה ובקש ממנו שלא ימכור לו יין שרוף כי כבר עשה עמו מקח ולא השיג ישראל השני ע"ז, ועשה מקח עם העכו"ם ולקח העכו"ם מידו היין השרוף ומכח זה לא קנה העכו"ם מישראל הראשון. נראה פשוט דאם אין ערמה בדבר לפי ראות הדיינים דאין עונשין לישראל השני ע"ז מאחר שהעכו"ם מעצמו בא אליו ליקח ממנו יין שרוף, דאף למ"ד דאסור ליקח מערופיא של חברו היינו דוקא בעכו"ם הרגיל להיות עסק עמו וישראל השני מהדר אחר העכו"ם שישראל הראשון עסק עמו והשתדלהו לעסוק עמו... הרי דלא קראו רשע אלא דוקא התם דישראל השני הדר אחר העכו"ם אחר שלוה מהראשון וא"ל קח מעות ממני ופרע להראשון, משא"כ בנדון זה דעכו"ם מעצמו בא אצל השני, והשני לא אמר לו דלא יקח מהראשון ופשוט הוא בעיני. וכתבתיהו לאפוקי מהמורה דפסק והוציא כל הריוח משני ונתנהו לראשון".

חבל נחלתו

בדור האחרון, נושא השיווק התפתח והתרחב. ראשית בגלל התיעוש הרב ועמו ייצור בכמויות גדולות מאד, אשר גרם צורך לשווקים נרחבים למכירת כל אותן כמויות. כמו"כ אמצעי התחבורה המשוכללים מגשרים על מרחקים גדולים ומקילים העברת סחורה ממקום למקום, עד שבחלק גדול מהעסקים, המיקום אינו גורם המגביל סוחרים אחרים מלהציע את מרכולתם באותו מקום. יחד עם התפתחות המסחר גם נושא השיווק התרחב ונעשה הרבה יותר אקטיבי ופולשני. אם לשעבר היה על הרוכל לכתת רגליו בין הלקוחות ולפרסם מרכולתו בצורה ישירה; בימינו, אין הגבלה בכמות הלקוחות אליהם מגיע הפרסום, בעיקר בגלל כלי התקשורת ההמוניים אשר יצרו קשר בין מקומות רחוקים ללא הגבלת מרחק וללא הגבלה כמותית.

בתקופתנו צריך לישים מחדש את דיני הירידה לאומנות חבירו. ונראה שהעקרונות נשמרים, וצריך להשליכם על המציאות בימינו. כשצריכים למתוח קו מפריד בין פרסומת ו"קידום מכירות" מותרים, לבין ירידה לאומנות חבירו.

דוגמא לדבר תשובתו של המנחת יצחק [ח"ג סי' קכ"ז] העוסקת במשווק של ביח"ר המוכר מוצר מסויים, שבעבודה של כעשרים שנה אסף רשימת קונים. והוא מקבל אחוז מסויים מהרווח מבית החרושת. והנה ביהח"ר התחיל למכור מוצר דומה אשר את זכות מכירתו מסר למשווק אחר, ויחד עם זאת, העביר ביהח"ר למשווק החדש את רשימת הקונים של המשווק הראשון. ובעל המנחת יצחק פסק: "וא"כ י"ל בזה, מש"כ בתשו' חת"ס (ח"מ סי' ע"ט).

לענין החרם שנתנו על מדפיסי ספרים, שלא ישיגו גבול מדפיסים הראשונים, דאפילו נימא של"ה כן עפ"י דין, מ"מ כיון שכבר נהגו כן, וכבר הי' כל מדפיס בטוח, שלא יבוא אחר וישיג גבולו, נמצא הי' בטוח במעורפיא שלו, יותר ממצודת דג לפירש"י עיי"ש, א"כ הה"ד בנד"ד כיון שכבר נהגו כן כל הסוחרים, אף לו יהי' שהיא לפני משורת הדין, אבל כיון שהרוכל סמך דעתו, והי' בטוח שלא ישיגו גבולו, הי' כמצודת דג, דיהבי סייארא, ואסור להשיג גבולו, ויש בכ"ז אריכות גדול בס' משפט שלו' (בקונטרס תקון עולם), ובס' חשן ואיפוד עיי"ש.

ובזה תבנא לדינא הנלענ"ד, דאף שכפי הנראה הפריז התובע על המדה, לתבוע תשלומי כפלים, אבל בזה תביעתו נכונה, שאינו רשאי הנתבע להשיג גבולו, ויש לפשר ביניהם, עד כדי להפיס דעתו של התובע, שיסכים שהנתבע ימסור הרשימה שלו להרוכל השני".

השאלה שהעלינו בראש עיוננו היא שאלת דבר יום ביומו בהרבה מאד ענפי שיווק. האם מותר למשווק לגשת ללקוחות הקבועים של מתחרה. כשהתוצאה תהיה עזיבת האחד וקניה מחברו.

ונלענ"ד, שמשלוח פרסומת בדואר אלקטרוני או בדואר רגיל עד לבתי הלקוחות הקבועים של מתחרה מותרת, בתנאי ימינו כמו שהקדמנו. אולם יצירת קשר ישיר – טלפוני, או פנים אל פנים – אסורה, והרי היא שייכת לסוג הרביעי אותו מונה היש"ש. ואין זה משנה אם המשווק יודע שאלה לקוחות קבועים של אחר או לאו, וכדוגמת המקרה השני של מהפך בחררה בקנין קרקע שהניגש לקנותה לא ידע שחברו כבר מהפך בקנייתה.